PŘÍRODA POTŘEBUJE DŮVĚRU A PROSTOR

EVA VOLFOVÁ, JAN SYCHRA, VIKTOR BEČVÁŘ

Mgr. EVA VOLFOVÁ
Odborná konzultantka. Vystudovala ochranu životního prostředí, pracuje jako jednatelka firmy Planterra, externí poradkyně na Výzkumném ústavu pro krajinu, v letech 2022-2023 působila jako náměstkyně ministra životního prostředí. Věnuje se ochraně přírody a krajiny, botanice a hodnocení vlivů záměrů na přírodu. Zaměřuje se také na obnovu krajiny a krajinné plánování.

Mgr. JAN SYCHRA, Ph.D.
Hydrobiolog na Ústavu botaniky a zoologie Masarykovy univerzity v Brně. Je předsedou Jihomoravské pobočky České společnosti ornitologické. Věnuje se výzkumu stojatých vod, hlavně mokřadů a rybníků, se zaměřením na ekologii a biodiverzitu mokřadních organismů a aplikované ochraně přírody na jižní Moravě.

Mgr. VIKTOR BEČVÁŘ
V rámci studia na PřF UK se věnoval mokřadním ekosystémům a vodním ptákům v podmínkách současného hospodaření v krajině. Je specialistou na obnovu přírody České společnosti ornitologické, ale věnuje se i dalším aktivitám spojeným s ochranou přírody i v evropském kontextu.

VÝZNAM OBNOVY PŘÍRODY A NAŘÍZENÍ O OBNOVĚ PŘÍRODY

Nařízení o obnově přírody (Nature Restoration Regulation, NRR) jsme od začátku vnímali především jako velkou příležitost. Ne jako další evropskou povinnost, kterou musíme převést do tabulek a následně vykázat, ale jako správné pojmenování špatného stavu přírody i krajiny, hlavních tlaků a nedostatku přírodních ploch, a zároveň podporu biodiverzity a přírodních hodnot ve větším měřítku i ve volné krajině.

Podstatné je právě slovo obnova. Ochrana přírody byla u nás dlouho zaměřena především na zachování toho, co ještě máme – konkrétních lokalit, druhů a biotopů. To je samozřejmě nezbytné, ale všude vidíme, že to nestačí. Řada chráněných lokalit je velmi malá, sevřená okolní intenzivně obhospodařovanou krajinou, druhy z nich často postupně mizí. Potřebujeme přírodě vracet prostor a obnovovat fungování krajiny: vodní režim, propojenost, přírodní dynamiku, sukcesi, disturbance nebo pestrou mozaiku stanovišť.

A také si připustit, že obnova nemusí vždy znamenat další technický projekt. Někde je potřeba revitalizovat tok nebo odstranit melioraci, jinde ale může být nejlepším opatřením odstranit příčinu degradace a dát přírodě prostor, aby část práce udělala sama. Může to znamenat nechat působit bobra, umožnit řece, aby se rozlévala do nivy, nebo pracovat s pastvou velkých býložravců.

Od evropského nařízení a na něj navázaného Národního plánu na obnovu přírody jsme proto čekali poměrně velkou ambici: že přiměje společnost přemýšlet nejen o jednotlivých chráněných plochách, ale o celé krajině a o tom, kde v ní chceme dát přírodě skutečně větší prostor.

HODNOCENÍ PROCESU PŘÍPRAVY NPOP A PRÁCE TEMATICKÝCH EXPERTNÍCH SKUPIN

Naše účast při přípravě Národního plánu na obnovu přírody (NPOP) se týkala článku 4 nařízení se zaměřením na „Obnovu suchozemských, pobřežních a sladkovodních ekosystémů". Pod tímto označením se

Pratuři spolu s divokými koňmi v Ptačím parku Josefovské louky slouží jako příklad dobré praxe, kdy lze pastvu velkých kopytníků využít pro iniciální obnovní zásah na degradovaných plochách i pro následný údržbový management. Foto Ludmila Korešová

Vážka široká (Leucorrhinia caudalis) *jako příklad druhu ze směrnice o stanovištích, který v rámci přípravy opatření pro NPOP nebyl vybrán. Druhu by prospěla citlivá péče o vodní plochy s důrazem na zastoupení plovoucích vodních rostlin, dostatečné oslunění vodní hladiny a pouze omezenou rybí obsádku. Vzhledem k výskytu v zachovalých mrtvých ramenech větších řek může jít i o vlajkový druh revitalizace vodních toků u nás. Foto Martin Černý*

schovává ochrana a podpora přírodních stanovišť a evropsky významných druhů organismů podle směrnice o stanovištích (92/43/EHS) a směrnice o ptácích (2009/147/ES).

Práce v tematických expertních skupinách byla odborně velmi intenzivní a sešla se v nich řada lidí, kteří problémy v krajině opravdu dobře znají. Při první schůzce TES k článku 4 jsme měli pocit, že jsme společně s Ministerstvem životního prostředí (MŽP) a Agenturou ochrany přírody a krajiny ČR (AOPK) na stejné vlně a že velké ambice v přípravě Národního plánu obnovy přírody skutečně existují. V průběhu procesu se ale podle nás postupně ztrácely.

Záhy se ukázala jedna zvláštní past české ochrany přírody: máme hodně poměrně přesných dat, především z mapování biotopů, a jsme zvyklí s nimi velmi detailně pracovat. To je samozřejmě výhoda, je to patrné i ve srovnání s jinými členskými zeměmi. Někdy však byla přesnost dat svazující a nereflektovala dynamiku změn v krajině i reálnou ohroženost biotopů či druhů. Namísto odborného posouzení, jaké přírodní fenomény potřebují v krajině podpořit cílenými opatřeními, se najednou jen počítaly rozlohy. V kontextu aktuálního stavu krajiny a populací druhů je opravdu zarážející, když při jednání TES opakovaně zaznívalo, že podle dat máme v rámci článku 4 rozlohy (až na několik výjimek) dostatečné a není tedy nutné se zaměřovat na znovuvytváření stanovišť.

Důvodem úzkého výběru stanovišť bylo dřívější stanovení referenční hodnoty příznivé rozlohy stanovišť – FRA Favourable Reference Area – zkráceně celkové rozlohy plochy s výskytem typu stanoviště na vnitrostátní úrovni, která je považována za minimální rozlohu nezbytnou k zajištění dlouhodobé životaschopnosti daného typu stanoviště a jeho typických druhů. Hodnoty FRA byly dříve nastaveny opatrně nízké, resp. u většiny stanovišť bylo vyhodnoceno, že zvyšovat rozlohu nepotřebují. Dnes to znamená, že nejsou vybrány k znovuvytváření. Na papíře tedy většina stanovišť vypadá jako dostatečně zastoupená, i když v reálné krajině máme jen jejich malé, izolované a klimaticky velmi zranitelné zbytky, které dlouhodobě ani nemohou zajistit přežití na ně vázaných druhů.

Z toho důvodu bylo pro znovuvytváření vybráno jen několik vzácných a maloplošných typů (např. alpínské řeky s židovníkem německým nebo petrifikující prameny s tvorbou pěnovců). Celá řada stanovišť hostící významnou biodiverzitu, která jsou u nás v současnosti ve velmi špatném stavu jak do rozlohy, tak i kvality biotopů, byla na základě údajně dostatečné FRA vyřazena. Nedostalo se například na oligotrofní mokřady nebo slaniska, písčiny, vřesoviště, smilkové trávníky.

Pozornost u stanovišť byla zaměřena na zlepšení kvality. Ta je naopak podle dat potřebná pro většinu stanovišť a druhů – cílí na fenomény, u kterých není dosažen příznivý stav. Zlepšení kvality má ale probíhat hlavně v lokalitách Natura 2000. Tento krok by sice mohl významně podpořit provádění plánů péče v EVL a naplňovat cíle směrnice o stanovištích, klíčovou obnovu přírody ve volné krajině ve smyslu nařízení to ale nepodpoří.

Obdobně to bylo s populacemi cílových druhů, ke kterým byl navržen referenční stav založený na dostupných datech z jejich mapování. Naprosto proti duchu NRR tak bylo v prvním návrhu počítáno s tím, že máme řešit jen druhy, které prodělávají úbytek po roce 2013! Přímo z textu NRR vyplývá, že obnova přírody by měla mimo jiné vycházet z historického stavu biotopů a populací druhů. Lze připomenout, že se při ochraně biodiverzity obvykle vztahujeme k tradičnímu hospodaření v krajině. K největším změnám intenzifikace nakládání s krajinou, které měly razantní negativní dopad na přírodní biotopy u nás a způsobily vymizení či zásadní propad početnosti velkého množství organismů, došlo v průběhu druhé poloviny 20. století. Z tohoto důvodu bylo naprosto irelevantní vycházet při výběru cílových druhů z krátkodobých trendů jejich populací. Období, ke kterému bychom se měli vztahovat, je první polovina 20. století, i když z něj

Příroda má k obnově dostatek sil, což dokazuje třeba na popožárových plochách. Foto Eva Volfová

nemáme tak exaktní údaje, jako z poslední doby. I když celá řada druhů může mít dnes stabilní či dokonce mírně rostoucí početnost, jejich populace jsou oproti polovině 20. století často naprosto zdecimované. Jak již bylo uvedeno, i v případě stanovišť by se FRA rozhodně mělo vztahovat k historickému rozšíření přírodních biotopů, nikoliv ke stavu počátku mapování biotopů v rámci Natura 2000. Naše námitky k tomuto postupu byly vyslyšeny jen částečně u druhů ptáků, kde byly nakonec zařazeny i ty s dlouhodobým poklesem početnosti.

Naprosto tristní je výběr druhů mimo ptáky, do kterého nebylo z pozice členů TES možné nijak zasáhnout (!) a který v řadě případů neodráží palčivou potřebu obnovy nejzranitelnějších biotopů. Za všechny lze uvést příklad vodních a mokřadních bezobratlých reprezentujících mokřady jakožto jedno z celoevropsky nejohroženějších prostředí. Do NPOP nebyla zařazena například žádná vážka, ale vlastně ani žádný jiný vodní bezobratlý živočich vázaný na stojaté vody.

Velké množství energie bylo tedy věnováno výběru druhů, stanovišť a zvlášť přesnému stanovení hodnot, zatímco na debatu o tom, jak má obnovená česká krajina vlastně vypadat a jaké procesy v ní chceme podporovat, zbývalo velmi málo času, přestože odborníci v pracovní skupině na to stále upozorňovali. Právě v odlišných představách o plnění NPOP jsme vnímali míjení se smyslem nařízení. Evropský rámec nám dával možnost pracovat s obnovou ekologických procesů a s krajinou jako funkčním celkem.

Zvolený přístup nám vůbec nepřijde dostatečný. Obnova nemusí znamenat, že na vybraném hektaru budeme navždy financovat přesně předepsaný management. Někdy je mnohem důležitější odstranit odvodnění, eutrofizaci, fragmentaci nebo jiné příčiny degradace a znovu ve větším měřítku nastartovat procesy, které pestrou krajinu vytvářejí. To je to, co krajina v tuto chvíli mnohem více potřebuje, např. i v souvislosti s probíhající klimatickou změnou, stupňující se eutrofizací či tlakem ze strany invazních druhů.

Dalším problémem byla a stále je kapacita státu. Takto zásadní strategický dokument potřebuje stabilní tým lidí, kteří mají čas vytvářet ideu NPOP, celý proces koordinovat, skládat dohromady výsledky expertních skupin a vracet se k jejich podstatě. Taková pracovní kapacita podle našeho názoru jednoznačně vytvořena nebyla. Spousta práce pak ležela na lidech, kteří ji dělali vedle svých dalších povinností, a logicky se postupně přecházelo od hledání nejlepšího řešení k tomu, co je ještě možné v daném čase dokončit.

POHLED NA VÝSLEDNÝ NÁVRH

Výsledný návrh v době psaní textu není k dispozici, ale poslední verzi, která vstupovala do veřejné konzultace v dubnu 2026, považujeme především za málo ambiciózní. Neznamená to, že by v něm nebyla řada dobrých opatření. Problém je spíš v tom, že často zůstávají jen v obecné rovině. U opatření k článku 4 se objevuje široká škála důležitých témat, ale většinou bez konkrétnějšího vymezení rozsahu, lokalit, termínů, odpovědnosti nebo alespoň očekávaného výsledku. Návrh tak na řadě míst správně pojmenovává, co by bylo potřeba dělat, ale už podstatně méně říká, kde, v jakém rozsahu a do kdy se to má skutečně stát.

Z expertních skupin přicházela řada podnětů, ale máme pocit, že se lépe prosazovaly dílčí technické připomínky než ty, které zpochybňovaly samotnou logiku dokumentu. Mnohem hůře se do návrhu dostával požadavek pracovat s většími funkčně propojenými územími, s přirozenou dynamikou nebo s tím, že bychom měli v krajině aktivně hledat místa vhodná pro skutečné znovuobnovení přírody, nikoli pouze zlepšování současného stavu.

Přitom právě taková území podle nás potřebujeme. Mohou to být říční nivy, postindustriální území, části velkých státních pozemků nebo jiná místa, kde lze přírodní procesy obnovit ve větším měřítku. Malé izolované projekty jsou důležité, ale samy o sobě funkční krajinu nevytvoří. Pokud se u stanovišť více méně rezignovalo na obnovu mimo chráněná území, nařízení umožňuje obnovu ve volné krajině skrze opatření v biotopech cílových druhů, které často nečtou krajinu po fytocenologicky vymezených stanovištích a mají větší prostorové nároky.

S tím úzce souvisí i to, že v průběhu přípravy bylo patrné uhýbání tlakům jiných resortů a hospodářských zájmových skupin. Kromě přítomnosti zástupců těchto skupin přímo při jednáních TES jde i o vzdávání se ambicí už předem s tím, že silnějším resortům by se razantnější nebo konkrétně napsané návrhy nelíbily. Předem se tak vzdáváme možnosti silných návrhů a následného hledání kompromisů přijatelných pro všechny strany. Místo toho ze strachu začínáme debatu s jinými resorty už rovnou na minimu. Rozumíme tomu, že NPOP musí být politicky a ekonomicky realizovatelný. Realističnost ale podle nás

Ptačí park Malá Lipová jakožto segment přírodního stanoviště v dnešní zemědělské krajině hostí řadu druhů vázaných na otevřené písčiny. Díky odstraňování dřevin a odhalování substrátu zde můžeme mimo kolonii vlh pestrých a břehulí říčních nalézt například skákavku písečnou, brouka Combocerus glaber *nebo vstavač vojenský. Foto Ludmila Korešová*

Ukázka bobří revitalizace na Křemelné. Foto Eva Volfová

nesmí znamenat, že si za cíl stanovíme jen to, co nevyžaduje žádnou významnější změnu.

Současný stav přírody je výsledkem konkrétních tlaků – intenzivního hospodaření, změněného vodního režimu, fragmentace krajiny, eutrofizace nebo technického potlačování přirozené dynamiky. Pokud budeme ochotni financovat pouze nápravu následků, ale nebudeme chtít mluvit o těchto příčinách, bude stále těžší čelit další degradaci přírody a krajiny a moderním hrozbám, např. důsledkům klimatické krize v kombinaci s úbytkem přírodních biotopů, které nám pomáhají její dopady zvládat.

V poslední verzi NPOP, kterou jsme měli možnost shlédnout, stojí za zmínku ještě to, že se do ní dostala řada opatření, která nesouvisí s obnovou přírody, jako jsou např. chovy ex-situ, vyvěšování budek, instalace migračních bariér nebo značení hnízd. Jde vesměs o bohulibé činnosti, takže jejich zařazení lze akceptovat, jen by bylo vhodné je financovat z jiných zdrojů než z NRR. Při letmém pohledu do opatření k jiným článkům NRR se ale na různých místech objevují dokonce návrhy, které nejen, že nejsou obnovou přírody, ale přírodě vysloveně škodí. Za všechny je vhodné zmínit, že i do NPOP se probojovalo budování vodních nádrží. Zvláště v současném kontextu, kdy stavbu nádrží tlačí i vládní politici, je zařazení tohoto technického a přírodu a vodní režim v krajině ohrožujícího opatření do NPOP absurdní. Uvidíme, čeho všeho se po meziresortních připomínkách, kromě celkového oslabení NPOP, ještě dočkáme…

Z uvedených důvodů jsme se ve stínovém NPOP rozhodli rozvést některá zásadní opatření do formátu a míry detailu, které by podle nás mohly vést ke skutečně významným pozitivním změnám v naší krajině. Vychází z návrhů odborníků zapojených do pracovních skupin a snaží se zachovat původní ambici nařízení. Chceme, aby alespoň v této podobě zůstaly tyto teze naživu a bylo zřejmé, že existuje i ambicióznější představa, jak lze nařízení v českých podmínkách skutečně naplnit.

KLÍČOVÉ KROKY PRO ÚSPĚŠNOU IMPLEMENTACI KVALITNÍHO NPOP

Za zásadní považujeme opětovné nastartování procesu a s ním spojený participativní přístup. V nadcházejícím období, během něhož bude Evropská komise hodnotit první návrh NPOP a navrhovat jeho úpravy, je klíčové zachovat dostatečnou míru transparentnosti celého procesu. To platí zejména v situacích, kdy budou projednávány a vypořádávány případné připomínky. Jakmile k tomu bude příležitost, měli bychom si znovu položit základní otázku: čeho chceme obnovou přírody v České republice skutečně dosáhnout? Přeci jen NPOP se svými cíli do roku 2050 a pravidelnými revizemi tu s námi ještě nějaký čas bude.

Zaměřme se tedy důsledněji na obnovu ekologických procesů, ne pouze jednotlivých ploch. Potřebujeme odstraňovat příčiny degradace, ne donekonečna financovat jejich následky. Potřebujeme přemýšlet v měřítku krajiny, obnovovat propojenost a hledat území, kde může mít příroda skutečnou prioritu.

A měli bychom také změnit určitou kulturní představu, že kvalitní obnova je nutně ta, při níž člověk co nejvíce zasahuje. Někde potřebujeme aktivní management, jinde technickou revitalizaci, ale často je nejlepším řešením jen ubrat: přestat odvodňovat, stabilizovat, technicky rekultivovat a dát větší prostor přírodě. To souvisí i se samotnou definicí ekologické obnovy, která neznamená "budovat" či "vytvářet" přírodu, ale skutečně navracet ekosystémy do přírodě blízkého stavu před antropickým poškozením.

Nakonec ale rozhodne implementace. I výborný NPOP bude k ničemu, pokud nebude jasné, kdo jednotlivé cíle uskuteční, kde na ně budou peníze a jak se promítnou do zemědělské, lesnické, vodohospodářské nebo územní politiky. Obnova přírody nemůže být samostatný dotační program ochrany přírody vedle běžného fungování krajiny. Musí se stát jedním z hledisek, podle nichž o krajině rozhodujeme. Vhodným podpůrným nástrojem je i Politika krajiny a krajinné plánování.

Nařízení o obnově přírody nám dává příležitost udělat něco podstatně většího než splnit evropskou povinnost. Byla by škoda ji proměnit v další soubor indikátorů, tabulek a projektů s žádným nebo minimálním dopadem na stav naší přírody. České přírodě podle nás nechybějí především další tabulky. Chybí jí prostor, fungující ekologické procesy a odvaha připustit skutečnou změnu v přístupu ke krajině.